

Z całą pewnością praca Aliny Skibińskiej i jej współpracowników otwiera nowy rozdział w polskiej historiografii okresu zagłady, oddając w ręce badaczy bardzo precyzyjne narzędzie ułatwiające dostęp do archiwaliów i zrozumienie ich treści.

Tomasz Cebulski

Marek Bankowicz, Wiesław Kozub-Ciembroniewicz
Dyktatury i tyranie. Szkice o niedemokratycznej władzy
Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, ss. 224

O dyktaturach, tyraniach, totalitaryzmach napisano już wiele, szczególnie o totalitaryzmie faszystowskim. Jest to jednak temat wciąż ciągle niewyczerpany. Stąd szczególnej uwagi godna jest publikacja dwóch autorów Marka Bankowicza i Wiesława Kozuba-Ciembroniewicza, która ukazała się nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego w 2007 r. Autorzy są uznanymi badaczami zagadnienia szeroko rozumianego totalitaryzmu. Marek Bankowicz jest cenionym politologiem, profesorem zatrudnionym w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz prodziekanem tegoż Wydziału. Ma na swoim koncie niezwykle ważne publikacje, jak m.in.: *Kulisy totalitaryzmu. Polityczna teoria dyktatury proletariatu*, Kraków 1995; *Demokracja. Zasady, procedury, instytucje*, Kraków 2006. Drugi z autorów Wiesław Kozub-Ciembroniewicz jest znanym badaczem totalitaryzmu faszystowskiego w wydaniu włoskim i narodowego socjalizmu. Jako historyk, prawnik i politolog w swojej pracy badawczej poddaje ciągłej analizie totalitaryzm od strony idei, doktryny, definicji. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz jest profesorem nauk prawnych, kierownikiem Katedry Współczesnych Doktryn Politycznych w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz autorem licznych prac, jak *Doktryny włoskiego faszystwu i antyfaszystwu w latach 1922–1939* (Kraków 1992), *Konrad Adenauer. Personalizm i tradycjonalizm* (Kraków 2000). Mając na uwadze dokonania naukowe autorów, można się spodziewać, że ich publikacja o dyktaturach i tyraniach jest godna szczegółowej lektury.

Publikacja składa się z dwóch części. Pierwsza jest autorstwa Wiesława Kozuba-Ciembroniewicza, druga Marka Bankowicza. W części pierwszej autor na łamach trzech rozbudowanych rozdziałów omawia totalitaryzm i faszyzm (rozdział pierwszy), totalitaryzm z punktu widzenia idei i jej krytykę ze strony różnych środowisk (rozdział drugi) oraz politologiczne interpretacje totalitaryzmu (rozdział trzeci). Część druga pióra Marka Bankowicza składa się z czterech rozdziałów. Autor przedstawia dyktaturę z punktu widzenia myśli filozoficznej (rozdział pierwszy), rozdział drugi to charakterystyka autorytaryzmu, rozdział trzeci jest spojrzeniem autora na totalitaryzm pełniący funkcję terroru, który służy ideologii, rozdział czwarty ma odniesienie do totalitaryzmu pojawiającego się za sprawą istniejącej partii.

Publikacja jest niezwykle przydatna dla Czytelnika z dwóch przyczyn. Jest to udana synteza, będąca podsumowaniem dotychczasowych badań nad totalitaryzmami, a jednocześnie analiza, która wnosi niezwykle ważne, cenne informacje, aspekty do rozważań o niedemokratycznej władzy. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz swoje rozważania rozpoczyna od bolszewizmu, będącego sowieckim totalitaryzmem a jednocześnie wstępem do totalitaryzmu XX wieku. Idea bolszewizmu została oparta na radykalnym marksizmie, którego interpretację przeprowadził Włodzimierz Iljicz Lenin. W wyniku rewolucji październikowej, której początek sięga 25/26

października 1917 r., zlikwidowano prywatną własność ziemi, rozpoczęto upaństwowianie fabryk, zakładów przemysłowych, kopalń, kolei, banków. Bolszewizm był wymierzony przeciwko „tradycyjnym elitom społecznym” (s. 19) i tradycyjnym celom oraz wartościom. Jego kontynuacją stał się stalinizm. Bolszewizm i stalinizm zdeptały zasadę suwerenności narodu i państwa prawa. W to miejsce pojawiło się państwo policyjne, oparte na terrorze, będące reżimem totalitarnym. Opis sowieckiego bolszewizmu i totalitarnego państwa Związku Radzieckiego niezwykle trafnie przedstawił Wiesław Kozub-Ciembroniewicz, przechodząc do faszystowskiego totalitaryzmu na przykładzie Włoch i Trzeciej Rzeszy. Faszyzm włoski narodził się jako sprzeciw wobec powojennego kryzysu gospodarczego, społecznego i politycznego, co umiejętnie zostało wykorzystane przez Benito Mussoliniego oraz jego masowy ruch polityczny, który przeobraził się w formację – partię polityczną pod nazwą Narodowa Partia Faszystowska. Nie inaczej było z narodowym socjalizmem w Niemczech, który stał się faszyzmem za sprawą Adolfa Hitlera i jego popleczników – Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników – NSDAP. Partia łączyła nacjonalizm i demagogię społeczną (s. 29). Faszyzm włoski i niemiecki został przekuty w doktrynę i światopogląd. Silne, idealne państwo oparte na zasadzie wodzostwa, rasistowskiej i antysemickiej ideologii stało się determinantą kierunku faszystowskich Włoch i Trzeciej Rzeszy. Jedną z cech takiego państwa stała się powszechna indoktrynacja społeczeństwa, polegająca na podporządkowaniu obywateli państwu. Obywatele dzielili się na elitę, funkcjonariuszy partii NSDAP i masy społeczne.

Totalitaryzm był poddawany krytyce, o czym dowiadujemy się z rozdziału drugiego książki. We Włoszech podział społeczeństwa przeciw i za faszyzmem wyznaczały dwa manifesty opublikowane w 1925 r. (Manifest Giovanniego Gentilego i Benedetto Crocego). Croce – jak pisze słusznie Wiesław Kozub-Ciembroniewicz – „stał się symbolem demokratycznego antyfaszyzmu we Włoszech, Gentile zaś antydemokratycznej, protagonistycznej wobec faszyzmu ideologii” (s. 58).

Uwagę skupia rozdział trzeci dotyczący terminologii, typologii totalitaryzmu, dyktatury totalitarnej, faszyzmu. W kwestii terminologii faszyzmu dowiadujemy się, że istotne jest wytypowanie cech, które są wspólne dla faszyzmu włoskiego i narodowego socjalizmu. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz odniósł się do wielu definicji, terminologii autorstwa Carla J. Friedricha, Z. Brezińskiego, J.W. Borejszy, M. Zmierzak.

Część pierwszą autorstwa Wiesława Kozuba-Ciembroniewicza zamykają rozważania wokół bolszewizmu, który jest zjawiskiem mistycznym, relacji pomiędzy światopoglądem a władzą, kategorii wroga, wojny totalnej, źródła hitleryzmu, światopoglądu nazizmu, charyzmatycznej tyranii, faszystowskiej monopartii.

W części drugiej publikacji Marek Bankowicz zwraca uwagę, że takich przedstawicieli myśli politycznej, jak Platon, Machiavelli, Rousseau, Babeuf, Blanqui należy zaliczyć do miana „prekursorów totalitarnej dyktatury proletariatu” (s. 134). Platon krytykował demokrację jako ustrój, który opiera się na równości praw, wolności. Określał ten element systemu politycznego jako rządy anarchii. Przedstawił natomiast model społeczeństwa zamkniętego, gdzie jednostka-obywatel jest pod kontrolą wszechobecną, wszechwładną państwa. Trafnie Marek Bankowicz odniósł się do Niccolò Machiavellego, którego rozważania dotyczące państwa, systemu politycznego trudno jednoznacznie ocenić. Machiavelli uważał, że sprawowanie władzy jest niezwykle trudne. Władza wymaga odpowiedzialności. Stąd sprawować mogą ją jedynie ludzie z odpowiednią wiedzą, zdolnościami politycznymi, umiejętnością prorokowania. Uważał, że władza musi być skuteczna. Aby to osiągnąć, trzeba mieć siłę, która pozwoli zrealizować plany polityczne. Można to uznać za pewne elementy zasady wodzostwa. U Jeana J. Rousseau pojawia się istota powstawania i funkcjonowania władzy oparta na umowie społecznej, w której osoba jest podporządkowana ogólnej woli tzw. kierownictwa. Gracchus Ba-

beuf w swoich rozważaniach o idealnym państwie krytykował własność prywatną, proponował własność w formie wspólnej, komun. Osiągnięcie zmian w kierunku budowy społeczeństwa znacjonalizowanego widział w rewolucji, która jest niezbędna, aby przerwać pewną ciągłość. Motorem sprawczym wszelkich działań powinny być nie masy, lecz klasa robotnicza. Podobnie jak Babeuf myślał Louis Auguste Blanqui. Określał prywatną własność jako niewolnictwo, rewolucja miała być wyznacznikiem zmian.

Niezwykle interesujące są rozważania Marka Bankowicza poświęcone autorytaryzmowi (rozdział drugi). Czytelnik doświadcza precyzyjnej definicji autorytaryzmu, w którym władzę sprawuje jednostka lub wąska, hermetyczna grupa osób. W kolejności autor niezwykle ciekawie omówił podział i rodzaje autorytaryzmów. Zarówno definicja, i sklasyfikowanie autorytaryzmów nie jest wcale rzeczą łatwą. Mając na uwadze kryterium celu politycznego, możemy wyróżnić autorytaryzm reakcyjny, konserwatywny i rewolucyjny. W innej typologii wyszczególniamy autorytaryzm: biurokratyczno-wojskowy; organicznego statalizmu; mobilizacji postdemokratycznej; mobilizacji postniepodległościowej; posttotalitarny; niedoskonałego totalitaryzmu; rasistowskiej demokracji (s. 177).

W rozdziale trzecim M. Bankowicz charakteryzuje totalitaryzm jako system polityczny, w którym władza kontroluje wszelkie zachowania, aktywność społeczną. W totalitaryzmie likwiduje się szeroko rozumianą wolność, realizuje się określona ideologię, funkcjonuje teoria spisku. Rozważania, badania naukowe nad totalitaryzmem rozwinęły się szczególnie po drugiej wojnie światowej. Bardzo ważne są dokonania w zrozumieniu istoty totalitaryzmu autorstwa Hannah Arendt, Carla J. Friedricha oraz Zbigniewa Brzezińskiego.

Część drugą zamyka rozdział czwarty będący krytycznym spojrzeniem na partię, której – w myśl Włodzimierza Lenina – w totalitaryzmie przypisuje się rolę awangardową i skupiającą najbardziej tych potrzebnych członków partii, czyli zawodowych rewolucjonistów. Koncepcja W. Lenina spotkała się z zarzutem ze strony działaczy partyjnych, jak chociażby Lwa Martowa, ówczesnego przywódcy mieńszewików (s. 213).

Recenzowana publikacja tak cenionych i uznanych badaczy ze środowiska naukowego Uniwersytetu Jagiellońskiego, Marka Bankowicza oraz Wiesława Kozuba-Ciembroniewicza, zachęca do dalszych rozważań o istocie dyktatury i tyranii. Została napisana interesującym językiem dla szerokiego grona odbiorców. Adresatem może być osoba, dla której problematyka poruszana w recenzowanej pracy jest nowa, jak również badacz, chcący pogłębić swoją wiedzę.

Witold Stankowski

Manus I. Midlarsky, *The Killing Trap.
Genocide in the Twentieth Century*

Cambridge University Press, New York 2005, ss. 463

Im więcej studiujemy o ludobójstwie (*genocide*) dokonywanym w XX wieku, tym bardziej okazuje się, jak wiele nie wiemy i ile pracy jest jeszcze przed przedstawicielami licznych profesji, aby zrozumieć, wytłumaczyć nowoczesne ludobójstwo ubiegłego wieku. Książka, której autorem jest Manus Midlarsky, pozwala zrozumieć dramat, tragedie ludzi, tworzących cmentarzyska, kirkuty XX wieku.

Manus Midlarsky jest profesorem zajmującym się stosunkami międzynarodowymi, problemami pokoju i konfliktami międzynarodowymi. Ma na swoim koncie wiele publikacji (*vide* bibliografia książki). Studiuje w nich proces prowadzący do konfliktu, omawia konflikt i „zde-